

Єлізавета Сидорченко

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗБІРКИ ВАЛЕРІЯ ПУЗІКА «МОНОЛІТ»

Сучасна воєнна проза різноманітна за жанровими прикметами. Автори творів по-різному зображують пережитий досвід, створюючи або еґо-документ (щоденники, спогади), або еґо-тексти (автобіографічні оповідання, новели, повісті, романи, есеїстику). У статті аналізуються художні особливості оповідань зі збірки Валерія Пузіка «Моноліт». Передусім ідеться про твори документального характеру, про переживання людиною межових ситуацій, відтворення її внутрішнього стану на тлі сучасності.

Ключові слова: оповідання, воєнна проза, его-текст, его-документ, художність

Постановка проблеми та її значення. Протягом останніх років в українському літературному просторі з'явилася велика кількість творів письменників, які звертаються до опису сучасних воєнних дій на Сході України. Автори цих розповідей переважно люди, які до війни не мали письменницького досвіду. Тексти написано здебільшого у жанрах автобіографічної художньої прози, самоописових наративів, щоденників, спогадів. Масив творів зазначеної тематики та проблематики обумовлює літературознавчий інтерес до нього.

Спочатку цю тему репрезентували збірки нотаток у Фейсбуці, спогади безпосередніх учасників, репортажні видання, так звані зразки нон-фікшн прози. Пізніше вийшли друком художні твори, а за ними й низка змістовних оглядів літератури про АТО, зокрема І. Бондаря-Терещенка, О. Коцарева, М. Петрашука та інших [2, 55].

З появою друкованих видань з'являються і рецензії, присвячені окремим книжкам про АТО, зокрема С. Філоненко [10], Н. Головченко [3], К. Воздвиженського [1] та ін. Однак усі ці огляди не були комплексними дослідженнями майданно-воєнної літератури, радше авторським списком творів для прочитання й осмислення швидкоплинних поточних подій.

Мета статті – проаналізувати художні особливості малої прози в сучасній українській літературі про Майдан та події на Сході України на прикладі збірки оповідань Валерія Пузіка «Моноліт».

Поняття «воєнна проза» досить широке, зазвичай об'єднує різноманітні твори, що описують баталії та дотичні події [8, 63]. Цим наративам властива автобіографічність, достовірність фактів, документальність. У таких творах обов'язково висвітлюється особистий воєнний досвід. Відомими світовими авторами текстів на воєнну тематику були Е.-М. Ремарк, Е. Юнгер, Е. Хемінгуей та ін.

Звичайний читач, ознайомлюючись із книжками авторів, має змогу уявити правдиву, неприкрашену картину війни, без надмірної героїзації та моралізаторства, патріотизму, пафосу, дидактизму. Тобто всього того, чим сповнені тексти масової літератури на воєнну тематику.

Учасники воєнних дій описують близькі їм події – це розширює поле зору читача, дає можливість з окремих поглядів-пазлів скласти цілісну картину. Саме тому ми звернулися до збірки оповідань Валерія Пузіка «Моноліт». Загалом автор торкається теми повернення до мирного життя та проблеми, яка пов'язана із соціалізацією. Адже війна дуже змінює людину, і потім лише від неї залежить, чи зможе вона використати набутий досвід для подальшого розвитку, чи зламається.

Зазначимо, що «для структури его-документа характерна наявність прямого авторського висловлювання, позиція відповідає позиції автора, аналіз дійсності дорівнює художньому образу цієї дійсності, суб'єктивності світосприйняття відповідає гранична суб'єктивність висловлювання, використовуються справжні імена, мова – від зовсім «необробленої» до літературної» [5, 8].

Валерій Пузік – художник, письменник та режисер документального кіно. «Моноліт» – дебютна збірка короткої прози автора, яка «як лірична авторська сповідь, пронизлива й одверта, щемлива й безкомпромісна, напрочуд конкретна і водночас фантомна» [7, 5].

Збірка має ряд позитивних рецензій. «Оповідання Валерія Пузіка не просто читаються – вони відразу оживають і екранізуються в уяві читача. Картинка чітка й опукла, картинка жива, наче в якісному кіно. Запахи. Звуки. Відчуття. Ефект присутності. Хоч би про що писав автор: про задимлений майдан 2014-го, про повернення до війни фізично і неповернення душею чи про дитячі страхи й травми – це в нього виходить органічно й невимушено. Власні й чужі досвіди, перероджені в слова, подарували читачам збірку – оголений нерв: щиру, правдиву й пекучу» [7, 7]. Так про збірку «Моноліт» написала українська письменниця Юлія Ілоха.

Збірка «Моноліт» складається з 13-ти оповідань, у яких автор зобразив події на Майдані, війну та дитинство. Розповіді не датовані, але із інтерв'ю автора відомо, що оповідання про дитинство були написані ще до війни.

Якщо досліджувати поетику назви збірки, то йдеться про моноліт як будівельний матеріал, а не про пам'ятник. На будівництвах працюють АТОшники, які фізично до мирного життя повернулися, але у снах говорять із померлими побратимами. Сильна проза – не так про війну, як про посттравматику у тих, хто повернувся, і тих, хто тут на них дочекався. От тепер один до одного притираються, намагаючись щось разом будувати.

Потойбічне та реальне, містичне та прагматичне. Здається, що у книжці Валерія Пузіка «Моноліт» сплелось усе на світі. Тут живі зустрічають мертвих, а дитинство віддає луною майбутньої війни. Сам автор про цю збірку в інтерв'ю QHА висловився так: *«Якщо говорити окремо про книгу "Моноліт", то це – не сповідь і не автобіографічна проза, хоча, звісно, деякі речі писалися під впливом скажімо так "подій", як от маленька повість "Тлінний Адам". У книзі здебільшого персонажі поміщені в документальне середовище, в нашу з Вами реальність. В оповіданнях є містика, є багато смерті. Я не можу сказати, що книга позитивна. Вона радше – про посттравматичний синдром і людську пам'ять»* [11].

Оповідання про війну майже завжди стилістично відрізняються від «мирних». Вони переважно документального характеру та є «відкритими дверима у війну», з яких читач дізнається про події, які відбувалися під час боїв, і про часи без стрілянини. На думку Івана Денисюка, нервом оповідання є цікаве нанизання епізодів [Див. 4, 7], що безперечно вдається автору «Моноліта».

Проза Валерія Пузіка по-справжньому чоловіча та переконлива. Письменник звертається у доросле сьогодення, а також за допомогою ретроспекції у дитинство головного героя, яке теж не було веселим і безхмарним: *«Відчуття порожнечі проникало крізь шпарини й розщелени свідомості – у глибину моєї душі<...>. – Не хочеш бути схожим на батька <...>»* [7, 35].

Так в оповіданні «Арсен», описано робочий день фронтового водія, що розшукує у сусідів потрібні для свого підрозділу речі. У розповіді присутня ціла галерея ситуацій та портретів. Ось як автор характеризує героя: *«"Арсен" нагадує мені мого батька, можливо, через руки – велетенські, мозолисті руки, порепані, жовті від роботи й курива. <...> Я не можу це пояснити словами, і справа тут не в руках, справа в людині, у її нутрі»* [7, 116].

У збірці оповідання про мирне життя мають відчутний «потойбічний» вимір – світ мертвих, а сам герой оповіді іноді стає провідником, якщо розповідь ведеться про дитинство. Він стає окремим «межовим» персонажем, який належить і до нашого світу, і до світу мертвих. Так в оповіданні «Тлінний Адам» автор зображує події через сон головного героя: *«Снилися пагорби та діти. Снилася зима. Дитинство та дід...»* [7, 45]. У

тексті на тлі «майданівських» подій, з'являється такий собі персонаж-провідник, зниклий безвісти дідусь із дитинства. Текст є перехідним між дитячою ситуацією та подіями, які відбуваються на майдані: *«– Адаме, ти тут? Я знаю, ти поруч. Знаю! Прийди до мене уві сні. Ти мені потрібен»* [7, 48]. Сам герой виступає «контактером» зі світом темряви, який набуває визначеності стає вже ясно, хто його населяє: *«Його сон короткий та асоціативний. Перше, що він побачив, – світло. Близьке та холодне. Він тягнувся рукою до нього, а воно віддалялося»* [7, 61].

Стилістика цих текстів – потьмарення свідомості, музично-сугестивна, що чудово передає характерне для дитинства відчуття «близькості чуда» – не завжди доброго, іноді відверто страшного: *«Я проклинав той день іще довго. Проклинав тебе, дідо, чуєш? Але вдома тебе теж не було. Ти зник. Десятки днів тебе шукали тебе в лісі. Не знайшли. І я виріс із цим відчуттям злості. Ти винен переді мною, чуєш?»* [7, 49].

Інтрига, як правило, полягає у наближенні контакту з «потойбіччям», часто через деструктивні дії, що нерідко призводить до загибелі «лімінальної фігури», «контактера» чи інших персонажів – жертв цього зіткнення світів. «Лімінальність передбачає певну стадію деструктивності, втрату визначеності» [9, 133].

Таким чином лімінальність призводить до того, що герой перебуває в «межовому» стані – «ні тут, ні там»: *«Хлопець часто звертався до Адама, ніби до живого. Це наче фантом із дитинства <...> постійно відчуваєш присутність того, <...> говориши до нього, не помічаючи цього»* [7, 57].

Варто також звернутися до текстів про Майдан, післявоєнне життя та відпустку солдата. Отже, у збірці «Моноліт» є 3 нефронтових оповідання – це «Моноліт», «Тлінний Адам» та «Мазура».

Можна сказати, що стилістично й структурно вони зберігають особливості текстів про дитинство. У них також присутнє те саме «потойбіччя», а світ загиблих воїнів нагадує таку собі «Фолькванг» чи «Вальгаллу», куди тягне героїв цих оповідань: *«Ступаючи по піску, до води йшли побратими: хтось опирався на милиці, хтось був без ніг, і його несли на бинтах. Тривожно. Дуже тривожно. Ніби кінець світу. Ніби мерці повставали з могил»* [7, 196].

Таким чином, у збірці «Моноліт» є так звані «дитячі» оповідання, у яких немає потойбіччя, але присутня чарівна субстанція, яка має магічно-лікувальні властивості. В оповіданні «Самогон» події занурюють людину в межовий потойбічний стан свідомості, що також здатний вирвати її з рук смерті: *«Люди? Та нас тоді навіть не було. Нас Бог створив пізніше, наприкінці шостого дня»* [7, с. 204]. У тексті знов ж таки присутній дідусь, який представлений у ролі «служника» чи «контактера»: *«Це було схоже на ритуал. Дід чекав цього майже тиждень»* [7, 198].

В оповіданні «Бойові равлики» герой, охоплений білою гарячкою, сприймає капелана за диявола та відчайдушно боронить свою душу від нього: *«– Тобі потрібна моя душа? Не віддам. Тобі доведеться мене вбити, чуєш? Убити»* [7, 211]. Капелан відчайдушно намагається допомогти «Змію», але той пручається, він навіть пригощає його своєю фірмовою настоянкою та нічого не допомагає. У тексті знову ж таки присутні перехідні етапи з фігурами-зв'язковими: *«Змирися, це пропаща земля, і ворог твій – це ти сам. Ти б'єшся з невидимим»* [7, 214]. Тобто перед читачем постає світ «недопроявленим», але з провідниками й навіть речовиною, яка слугує магічним інструментом.

Таке магічно-хімерне змалювання перебігу Революції Гідності та війни на Сході здається особливо незвичним, адже про ці переламні події новітньої історії України прийнято говорити максимально серйозно й реалістично. Як зазначає О. Максименко, у будь-якому разі з прив'язкою до традиційної схеми «танки – стріляють», «добро – зло» тощо [6].

Валерій Пузік пише один суцільний текст і це стає зрозуміло після прочитання всіх оповідань збірки. У кінці, нарешті, всі частини збірки складаються в єдине ціле в останньому, найдраматичнішому, оповіданні «Paranoid» герой-зв'язковий, містичні здібності якого відомі побратимам, відчуває той світ, населений мертвими солдатами, щосили опирається його тяжінню, – і, здається, марно: *«Усе німіло. У повітрі стояв порох, до того ж було сірого, вогко й холодно. Не відчував ні ніг, ні рук – нічого. У голові дзвеніло несамовито та нестерпно. Ніяк не міг зрозуміти, де я. Цілковита дезорієнтація в просторі. Хотілося докласти зусиль, аби вирватись – проте не вдавалося. Не міг»* [7, 228].

Останнє оповідання збірки певною мірою – дійсна «сума» всієї попередньої «творчої роботи» автора. Текст виступає «синтезом» та катарсисом, у якому «шосте відчуття» дитинства проливається в гіперреалізм війни та за її жорстокою деструкцією знаходить світ, у якому перебувають душі загиблих вояків: *«Іди за мною, – говорив один, зовсім молодий. Він стояв перед «Захаром», протягнув свою прозору руку, ніби Ісус на іконостасі, і шепотів: – Ходімо! «Захар» безмовно підкорився»* [7, 251].

У кульмінації всієї розповіді все знайшло своє розв'язання саме в кінці оповідання «Paranoid»: *«– Не бійся! Завтра буде день і будуть поки що всі живі... Вставайте!»* [7, 252].

Збірка «Моноліт» досить похмура, в ній присутнє ніби трохи «сталкерівське», у якій її основна метафора означена в найпершому з оповідань: бетонний фундамент-моноліт, яким заливають частину цвинтаря під майбутню автозаправку.

Після прочитання збірки оповідань у читача залишається чимало візуалізованих образів. І це одне з правил сучасної літератури. Правдивість, історична достовірність, розстановка чітких пріоритетів у боротьбі з агресією. Письменники пишуть образно та творять незабутні образи, які мають візуальне рішення, хоча б в уяві читача.

Отже, можна сказати, що в українську літературну прозу прийшов дуже перспективний письменник, орієнтований на читача, котрий не боїться буденності та готовий бачити навколишній світ таким, яким він є насправді. Валерій Пузік – автор, який має серйозний багаж, власний «бекграунд», він також інтелектуальний, емоційний. Пише, бо має писати, має зафіксувати оце життя, котре його оточує.

Список використаної літератури

1. Воздвиженський К. «Інтернат»: війна тхне мокрою псятиною. Новий роман нарешті дорослого Жадана. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/79859/Internat_vijna_tkhne_mokroju_psatynoj_u_Novyj_roman. (дата звернення: 02.09.2021).
2. Герасименко Н. Новий герой сучасної воєнної прози (на матеріалі книжок про Майдан та війну на Донбасі). *Слово і Час*. 2020. № 2 (710). С. 55–67. URL: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.02. 55-67>
3. Головченко Н. «Блокпост» або Формула успіху Бориса Гуменюка. URL: <https://www.ukrainka.org.ua/node/6655> (дата звернення: 02.09.2021).
4. Денисюк І. Про специфіку новели. Розвиток української радянської новели. Тези доповідей до міжвузівської конференції. Травень, 1966. Ужгород, 1966. С. 7–8.

5. Кравцов А. Эго-документы русской эмиграции XX века: на материале публикаций журнала «Возрождение»: дис. канд. филол. наук: 10.0101. Москва, 2015. 268с.
6. Максименко О. «Літо-Ато»: нова міфологія фронту. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/12/27/104529.html> (дата звернення: 02.09.2021).
7. Пузік В. Моноліт. Київ: Діпа, 2018. 256с.
8. Рябченко М. Комбатанська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. *Слово і Час*. 2019. № 6.
9. Тернер В. Символ и ритуал. Москва: Наука. 1938. 278 с.
10. Філоненко С. Маріупольський процес Галини Вдовиченко в контексті сучасної літератури про АТО. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 8. С. 135–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_8_20. (дата звернення: 03.09.2021).